

ZEE WOORDEN

Een speurtocht naar de naamsverklaring van zandbanken, geulen en andere 'zee-begrippen'

Heb je je wel eens afgevraagd waarom de zandbank 'Trapegeer' zo heet, of hoe de 'kabeljauw' aan zijn naam gekomen is? Of ben je veeleer benieuwd naar de persoon achter de 'Thorntonbank' of naar de ontstaansgeschiedenis van de maritieme term 'kraaiennest'? Geen nood, wij zochten de betekenis van de meest intrigerende zeewoorden voor je op en presenteren hiervan per editie van De Grote Rede twee termen: telkens één naam van een zandbank of geul op zee, en één niet-toponiem. Met de hulp van een experten-team waagt De Grote Rede zich op het gladde ijs van de historische en etymologische woordverklaring en laat je meegenieten van de 'best professional judgment' van deze zeewoordenaars.

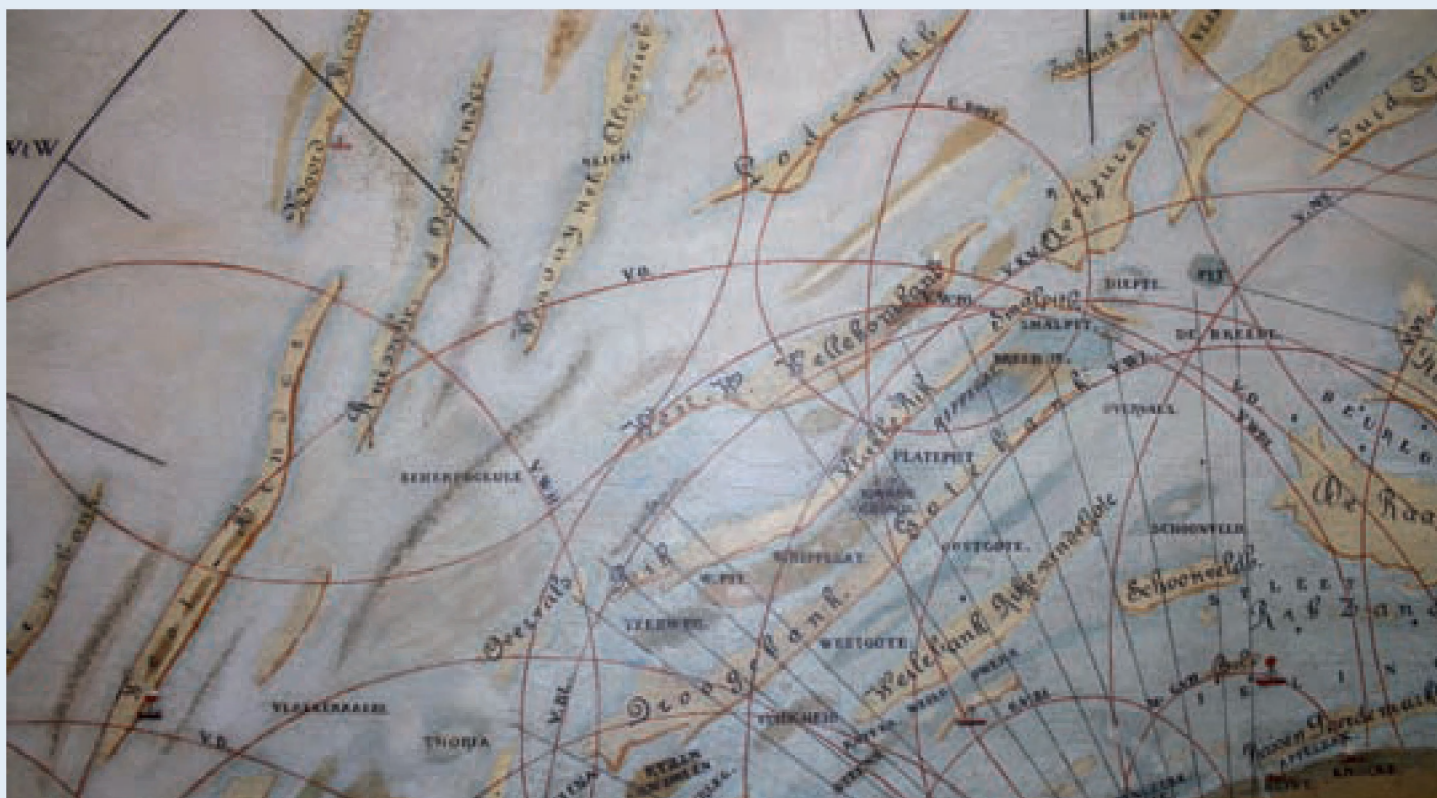
LODEWIJKBANK

In juli 2010 stelde de Kustwacht aan het Zeewoordenteam de vraag of *Lodewijkbank* gezien kan worden als een ouder toponiem voor een op de huidige zeekaarten niet benoemde ondiepte ten noorden van de Thorntonbank. Deze zandbank op 38 km uit de kust is vandaag vooral bekend als de plek waar het consortium Eldepasco vanaf 2011 het derde Belgische offshore windmolenpark zal bouwen. Tot nu toe werd hij gemakshalve *Bank zonder naam* genoemd. Wordt het straks opnieuw *Lodewijkbank*?

Een vergeten zeekaart

De naam *Lodewijkbank* is inderdaad een bestaand toponiem. De ondiepte die men nu in de omgangstaal *Bank zonder naam* noemt, is terug te vinden op de "Zeekaart der Visscherij van Blankenberge", tussen 1889 en 1900 opgemaakt door E.H. G. Carlier. Deze onderpastoor van de Blankenbergse Sint-Rochus parochie was de eerste directeur van de Vrije Visserijschool in dezelfde kustgemeente. De Vrije Visserijschool startte zijn activiteiten in 1890 in de lokalen van de Sint-Pietersschool in de Weststraat en bleef tot 1951 bestaan (Boterberge 2010). De prachtige, geschilderde "Zeekaart" van

Carlier, vervaardigd op basis van Engelse zeekaarten, bevat heel wat intussen verdwenen toponiemen, die destijds in visserijkringen bekend en gangbaar waren. Een foto van de "Zeekaart" op klein formaat werd in de visserijschool gebruikt als didactisch middel om de leerlingen te leren hoe zich te oriënteren op zee. Ook vandaag kan de kaart, die zowel inzake vormgeving als wat de vermelding van zeetoponiemen betreft een unicum is voor de Belgische kust, nog bewonderd worden. Ze heeft de tand destijds goed doorstaan en behoort nog steeds tot het patrimonium van het St-Pieterscollege (zie foto).

De zandbank die er vandaag naamloos bijligt en waar straks Eldepasco het derde windmolenpark van onze kust zal bouwen, kreeg in 1890 op de Zeekaart der Visscherij van Blankenberge nog de naam *Lodewijkbank* (patrimonium St-Pieterscollege)

Wie is Lodewijk?

De bank is genoemd naar ene Lodewijk, maar wie dat was, zal wellicht nooit met zekerheid vastgesteld kunnen worden. De kans dat er alsnog een bron opduikt die licht werpt op deze kwestie, is zo goed als onbestaand. En aan vissers uit het begin van vorige eeuw kunnen we het helaas niet meer vragen. Het enige wat we dankzij Carliers kaart weten, is dat de naam *Lodewijkbank* in diens tijd - de tweede helft van de 19de eeuw - wel degelijk in gebruik was. Maar hoe lang bestond die naam al in de mondelinge overlevering voordat Carlier er als eerste schriftelijk melding van maakte? Is het een naam van enkele eeuwen oud, die toevallig nooit eerder werd geregistreerd, of is het een creatie uit de 19de eeuw, die een kort leven beschoren was? Over de identiteit van de bewuste Lodewijk kunnen we dan ook slechts enkele theoretische mogelijkheden opmerken.

Patroonheilige der vissers?

Een eerste, weinig waarschijnlijke veronderstelling is dat het toponiem verwijst naar één van de patroonheiligen van de vissers: Lodewijk IX de Heilige. De man werd reeds op elfjarige leeftijd koning van het Franse rijk en zou dat tot aan zijn dood in 1270 blijven. Hij stichtte onder andere de Sorbonne en ondernam twee kruistochten. Tijdens die eerste tocht werd hij gevangen genomen en pas na betaling van veel losgeld vrijgelaten. Van die tocht bracht hij de doornenkroon van Christus mee huiswaarts. Als reliekschrijn liet hij de Sainte Chapelle in Parijs bouwen, die ook vandaag nog schittert met haar 13de eeuwse gebrandschilderde glasramen. In 1297 heilig verklaard, werd Lodewijk ook patroon van de bakkers, bouwlieden, blinden, boekbinders en -drukkers, borstelbinders, kappers, hoefsmeden, kooplieden, pelgrims, tapijtwevers... en van de vissers. Op zich is het niet uitgesloten dat vissers een topografisch verschijnsel op zee noemen naar een beschermheilige, die zij bij voorbeeld met succes te hulp riepen toen schipbreuk of ander onheil dreigde. Alleen is er geen enkel bewijs dat de Heilige Lodewijk door vissers uit onze contreien als patroon werd beschouwd. In ieder geval waren Sint-Petrus en Sint-Antonius van Padua populairdere heiligen in visserskringen. Als er dan al een bank uit dankbaarheid naar een schutspatroon werd vernoemd, zou je verwachten dat het om één van deze inheems vereerde heiligen gaat en niet om de ongetwijfeld veel minder bekende Lodewijk.

Lodewijk van Nevers, graaf van Vlaanderen?

Een andere mogelijke verklaring voor de naam *Lodewijkbank* is te vinden bij Lodewijk van Nevers (1304-1346), graaf van Vlaanderen van 1322 tot 1346 en vader van Lodewijk van Male. Hij was het die de Blankenbergenaars een stuk grond ter beschikking stelde om er een nieuwe kerk

met kerkhof te bouwen. Dit was nodig omdat de eerste parochiekerk van Scarphout (het oude Blankenberge) bij een overstroming op 23 november 1334 (St-Clemensdag) zware schade had opgelopen. De nieuwe kerk werd in 1358 ingewijd met als patroonheilige de Heilige Antonius Abt. De stad bedankte de graaf op 15 maart 1335 ondermeer met de belofte om, ten eeuwigen dage te zijner ere, in deze kerk een mis op te dragen (Laurent 1986). Of de Blankenbergse vissersbevolking de man evenwel zó op handen droeg dat ze een zandbank naar hem noemde, blijft nog maar de vraag. Lodewijk van Nevers kwam zelden in Vlaanderen en gedroeg zich als een vazal van de Franse koning. Nadat Vlaams oproer in 1328 op de Kasselberg de kop was ingedrukt, reageerde de graaf woedend en wreekte zich onder andere op Blankenberge: hij ontnam de stad al haar keuren en voorrechten, en bekam een banvloek van de Kerk over de ganse bevolking. Hierdoor werd de parochiekerk van Scarphout gesloten en werden niet langer sacramenten aan de bevolking toegediend. Ten einde raad smeekte de vissersbevolking, diep gelovig als ze was, om die banvloek op te heffen en aanvaardde ze een totale onderwerping, vastgelegd in de 'Acte van Verzoeninghe' (1330).

De St-Antoniuskerk ("het klein kerkje"), bevindt zich ook vandaag nog - na meerdere vernielingen en grondige restauraties/herbouwfasen - in de buurt van het station nabij de grote weg naar Brugge.

Lodewijk Napoleon, het "koniin van Olland"?

Een derde Lodewijk die mogelijk zijn naam gaf aan de zandbank, is Lodewijk Napoleon Bonaparte (1778-1846), de jongere broer van keizer Napoleon Bonaparte I en vader van de latere Franse keizer Napoleon III. Om meer greep te krijgen op de Bataafse Republiek had zijn broer hem aangesteld tot vorst van het Koninkrijk Holland. Hoewel daarmee een einde werd gesteld aan een lange periode van republikeins bewind in Nederland, slaagde hij er tijdens zijn ambtsperiode (1806-1810) in heel wat sympathie bij het Nederlandse volk te verwerven. Bij rampen coördineerde hij eigenhandig de hulpacties en bezocht steevast de getroffen regio. Zijn bijnaam *Lodewijk de Goede* dankte hij onder andere aan zijn kordate optreden naar aanleiding van de ontploffing van een met buskruit geladen schip in Leiden in 1807 en na de grote overstromingen in het grote rivierengebied in 1809. Hij aarzelde om de door zijn broer gewenste dienstplicht in Nederland te introduceren en stond weigerachtig tegenover de blokkade van Engeland door de Franse keizer, die immers nefast was voor een zeevarende natie als Nederland. Daarnaast nam hij verschillende

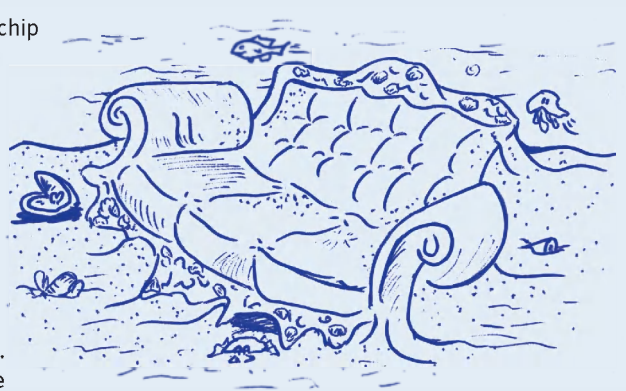

■ Omdat Lodewijk Napoleon Bonaparte, broer van keizer Napoleon, begin 19de eeuw als vorst van het Koninkrijk Holland op heel wat sympathie kon rekenen bij brede lagen van de bevolking, is het niet uitgesloten dat zijn naam inspiratie bood bij de naamgeving *Lodewijkbank* (Wikimedia)

belangrijke initiatieven ter bevordering van kunst en wetenschap. Hij wilde zich als een echte Nederlandse koning profileren, en volgde taallessen om het Nederlands onder de knie te krijgen. Het verhaal wil dat hij zichzelf in plaats van koning, wel eens "koniin van Olland" noemde... Of Lodewijks reputatie evenwel zo ruim verspreid was dat hij tot de naamgeving van een zandbank in Belgisch zeegebied inspireerde, blijft nog maar de vraag.

Lodewijk Pincoffs en zijn gezonken schip

Zandbanken, geulen en diepten worden ook wel genoemd naar schepen die daar averij opliepen en eventueel tot zinken kwamen, of naar de kapiteins van zulke onfortuinlijke vaartuigen. In de scheepvaart-geschiedenis wordt echter nergens gewag gemaakt van schipbreuk of andere incident-rijke gebeurtenissen met schepen in de buurt van de Lodewijkbank. Wél is er ooit een schip met de naam *Lodewijk* gezonken bij Hoek van Holland. Dat gebeurde in 1876 en het schip behoorde toe aan de Rotterdamse reder-koopman-politicus *Lodewijk Pincoffs*

Ook de succesvolle zakenman-politicus Lodewijk Pincoffs en het naar hem genoemde schip Lodewijk - in 1876 gezonken voor de Hoek van Holland komen in aanmerking als inspiratiebron voor Lodewijkbank (Joods Historisch Museum)

(1827-1911). Pincoffs speelde een belangrijke rol in de uitbouw van de Rotterdamse haven. Hij was ook actief bij de oprichting van de Holland-Amerika lijn en bij de opstart van de Heineken brouwerij te Rotterdam. Als eerste Nederlander van Joodse afkomst werd hij lid van de Eerste Kamer. Samen met zijn schoonbroer Henry Kerdijk richtte hij in 1857 een handelsvereniging op, die vanaf 1869 zou worden voortgezet in de Afrikaanse Handelsvereniging en zich toespitste op de handel met de West-Afrikaanse kusten. Deze handel had als belangrijkste eindstation het schiereiland Banana in de monding van de Kongostroom, en richtte zich op de aankoop van palmolie en -pitten, ivoor, koffie en gom. De driemaster *Lodewijk*, als *Henriette Wilhelmina* te water gelaten in 1857 en later herdoopt tot *Lodewijk*, was één van de grootste schepen van de maatschappij. De *Lodewijk* zou alles bij elkaar vijftien reizen naar Afrika maken om uiteindelijk op 10 april 1876 op de terugreis bij Hoek van Holland te vergaan. Niet alleen het schip *Lodewijk*, maar

ook Lodewijk Pincoffs zelf zou finaal ten onder gaan. Wanneer in 1879 allerlei vervalsingen in de boekhouding aan het licht komen, vlucht hij naar de Verenigde Staten, een gigantische schuld achterlatend. Bij verstek veroordeeld, slijt hij de rest van zijn leven als eigenaar van een sigarenwinkel in New York.

Blijft de vraag of het denkbaar is dat een bank als onze Lodewijkbank, die mijlen verwijderd ligt van de plek waar de historische Lodewijk naar de dieperik ging, aan dit gezonken schip herinnert? Kende het noodlottige wedervaren van Pincoffs schip zo'n weerklink in scheepvaartkringen in de Lage Landen, dat Belgische vissers of andere zeelieden er een bank naar vernoemden? Het lijkt ons weinig waarschijnlijk, maar zolang zich geen aannemelijker verklaring aandient, verdient ook deze veronderstelling een plaats in het rijtje van gissingen.

KRAAIENNEST

Het kraaiennest is de uitkijkpost hoog in de mast van een zeilschip. De naam laat niets aan duidelijkheid te wensen over: hij zinspeelt op de gelijkenis met het nest van een kraai, dat immers ook hoog in de boomkruin is gebouwd. Vóór de uitvinding van de radar was zo'n uitkijkpost aan boord onontbeerlijk om kustlijnen, vijandige schepen, ijsbergen en andere hindernissen tijdig in het vizier te krijgen. Het zal beslist geen comfortabele plek zijn geweest, daar zo vervaarlijk hoog in de mast van een heen en weer wiebelend schip, maar zeelui hadden destijds geen andere keuze wilden ze hun gezichtsveld verruimen.

Een verre blik

Doordat de aarde een bol is, bevindt de horizon zich verder naarmate je als waarnemer hoger klimt. Met een eenvoudige formule kan berekend worden dat van op een ooghoogte van respectievelijk 1,5 m, 10 m, 100 m en 1000 m de horizon zich op 4, 11, 36 en 113 km afstand bevindt. Bij het beklimmen van een mast kun je dus je zichtafstand aanzienlijk vergroten. Als je niet de horizon (snijslijn van het wateroppervlak met de lucht) beoogt maar bijvoorbeeld een ander schip, dan loopt deze zichtafstand verder op. Met een andere formule kan berekend worden dat iemand die op het dek staat (op een hoogte van ca. 5 m boven wateroppervlak) de scheepsmast van een naderend schip die 20 m boven het wateroppervlak uittoert, vanaf 36 km afstand kan waarnemen. Klimt de waarnemer in een mast (op 20 m boven het wateroppervlak), dan vergroot hij die maximale zichtafstand tot bijna 51 km.

■ *Vanuit de mars, of wat later het kraaiennest genoemd werd, kon een waarnemer zijn zichtafstand gevoelig vergroten. Zo konden vijandige schepen of een kustlijn tijdig worden gespot (Wikimedia)*

Iets in zijn mars hebben

Kraaiennest als benaming voor de uitkijkpost in de scheepsmast is overigens een jonge benaming. De oudste bewijsplaats in het *Woordenboek der Nederlandsche Taal* (WNT) dateert pas van eind 19de eeuw. De tegenhangers van het woord in het Engels en het Frans zijn weinig ouder: *crow's nest* verschijnt volgens het *Oxford English Dictionary* voor het eerst in een bron van 1818, de eerste vermelding van *nid-de-pie* in

de *Trésor de la langue française* is van 1851. Gezien de onderlinge chronologie van de oudste vindplaatsen valt niet uit te sluiten dat de naam in het Engels werd bedacht en naderhand via leenvertaling het Frans en het Nederlands binnenkwam.

Vóór het woord *kraaiennest* in gebruik kwam, heette de bewuste uitkijkpost in onze taal *mars*, een woord dat oorspronkelijk een mand of korf aanduidde, bepaaldelijk een op de rug gedragen korf waarin rondtrekkende venters hun waren vervoerden.

Het woord, dat in het oudere Nederlands ook voorkomt onder de gedaanten *maars(e)*, *mers(e)* en *meers(e)*, stamt uit Latijn *merces*, dat ‘koopwaar’ betekende en ook aan de basis ligt van Nederlands en Duits *markt*, Engels *market* en Frans *marché*, *marchand* en *marchandise*. Het woord *meers/mars* is bewaard in het verouderde woord *markskramer* voor een rondreizend handelaar en ook in familienamen als (De) *Meersman* en *Marsman*, in oorsprong beroepsbijnamen voor de reizende koopman of de marktkramer. De uitdrukking *heel wat in zijn mars hebben* voor ‘veel kunnen of weten’, betekent letterlijk ‘veel in zijn marskorf hebben’.

Al in het *Middelnederlandsch Woordenboek* is *mars/meers* opgetekend voor de ‘mastkorf’ van een schip. Naderhand werd de in de mast gehesen korf vervangen door een rechthoekige of ronde bevoering rond de top van de ondermast, die als werkplatform diende voor de scheepsgasten belast met de tuigage en als observatiepost. Wie op dit platform actief was, werd *marsgast* genoemd.

Wikimedia

Van mars tot kraaiennest

In de 19de eeuw veranderde de ‘mars’ opnieuw van uitzicht. Ze werd kleiner en soms verving men ze door een ijzeren gestel dat voor het grootste deel open was. Mogelijk vormde deze materiële verandering de inspiratie om nu ook van een *kraaiennest* te gewagen. De kleinere en nauwelijks beschutte, maar toch zeer zichtbare observatiepost hoog in de mast, doet immers denken aan het nest van een kraai. Een dergelijk bouwsel heeft zelden een diameter van meer dan 60cm en “staat meestal in de mik of op een liggende tak tegen den stam aangeleund, halfweg in de kruin van den hoogsten boom uit de omgeving”. Ook “hebben de nestelende vogels graag een vrij uitzicht op hun uitgestrekte jachtgebied”, zo stelde

René Verheyen reeds in het standaardwerk ‘De Zangvogels van België’ uit 1944. Kraaien bouwen hun nest met groene of dorre takken en werken de binnenlaag af met twijgjes, mos en gras. Verlaten kraaiennesten bieden ook wel nestgelegenheid aan torenvalken, boomvalken, ransuilen en eekhoorns.

Daarnaast is de verwijzing naar het bouwsel van een kraai geen toeval. Kraaiachtigen (raaf, kauw, roek, zwarte kraai,...) spelen al eeuwen lang - zowel in de Oude als de Nieuwe wereld - een centrale rol in de menselijke cultuur. Ze vormden al die tijd een onuitputtelijke bron van inspiratie (Lemaire 2007). Enerzijds treden ze op als aankondiger van dood en onheil, als vogel van het slagveld en van winterse,

kale velden (denk maar aan de schilderijen van Breughel). Anderzijds is deze zwarte vogel ook een beschermer, helper en bron van wijsheid, zoals duidelijk blijkt in de mythologie van Grieken, Romeinen, Germanen en Kelten. Bij de Vikingen fungeerde de raaf, naast de arend, als wapen en banier. Tijdens hun strooptochten langs de kusten van West-Europa voerden ze het beeld van de raaf mee in hun zeilen, zodat de wind zijn vleugels deed fladderen en de vogel leek te vliegen.

Bronnen

- Billé, E. (1971). Blankenberge. Een rijk verleden, een schone toekomst. Blankenberge: 318pp.
- Boterberghe, R. (2010). Geschiedenis van het Blankenbergse visserijbedrijf. Stadsbestuur Blankenberge. 397pp.
- Laurent, R. (1986). De havens aan de kust en aan het Zwin doorheen oude foto's en luchtfoto's. Algemeen Rijksarchief.
- Lemaire, T. (2007). Op vleugels van de ziel. Vogels in voorstelling en verbeelding. Ambo, Amsterdam: 428pp.
- Van Beylen, J. (1970-73). Maritieme Encyclopedie (7 delen).
- Verheyen, R. (1944). De Zangvogels van België. Koninklijk Natuurhistorisch Museum van België. Brussel: 362pp.
- <http://www.heiligen.net/heiligen/08/25/08-25-1270-lodewijk.php>
- <http://rjb.x-cago.com/GARJB/1938/12/19381231/GARJB-19381231-0221/story.pdf>
- <http://atilf.atilf.fr/tlf.htm>: Le Trésor de la Langue française informatisé.
- <http://www.oed.com>: Oxford English Dictionary.
- <http://www.wnt.inl.nl/>: Woordenboek der Nederlandsche Taal.